

Seletuskiri

Vabariigi Valitsuse määruse „Riigi teaduspreemiate põhimäärus“ eelnõu juurde

1. Sissejuhatus ja eesmärk

Määrus kehtestatakse teadus- ja arendustegevuse korralduse seaduse § 10 punkti 7¹ alusel. Eelnõu tugineb 3. novembri 2016. a määrusel nr 120 „Riigi teaduspreemiate põhimäärus“ ning eelnõu koostamisel on kehtivat teksti muudetud lähtuvalt Eesti Teaduste Akadeemia presidendi 16. mai 2020. a ja 23. aprillil 2023. a esitatud ettepanekutest ning kirjaliku konsultatsiooni käigus positiivselt evalveeritud teadus- ja arendusasutustelt laekunud tagasisidest.

Riigi teaduspreemiate põhimäärus kehtestatakse uue terviktekstina, sest kehtiv põhimäärus vajab mitmeid tehnilisi ja sisulisi muudatusi, mille tegemisel on mõistlik kogu põhimääruse tekst kaasajastada.

Muudatuste tulemusel ühtlustatakse pikaajalise tulemusliku teadus- ja arendustöö eest määratava preemia suurus teiste Eestis väljaantavate elutöö preemiatega.

Eelnõuga muudetakse valdkondade klassifikatsioone, milles aastapreemiad välja antakse. Aastapreemiate väljaandmisel hakatakse kasutama rahvusvaheliselt tunnustatud OECD Frascati teadusvaldkondade klassifikatsiooni.

Eelnõus täpsustatakse riigi teaduspreemiate komisjoni (edaspidi *komisjon*) õiguseid ning muudetakse teaduspreemiate määramise korda. Lisaks sätestatakse komisjoni kaalutusõigus pikendada taotlemisperioodi nendele taotlejatele, kes on taotlemisele eelnenud nelja aasta jooksul viibinud rasedus- ja sünnituspuhkusel, lapsendaja puhkusel või lapsehoolduspuhkusel.

Määruse eelnõu ja seletuskirja on ette valmistanud Haridus- ja Teadusministeeriumi teadus- ja arendustegevuse osakonna peaekspert Katrin Mandra (735 0142, katrin.mandra@hm.ee), teadus- ja arendustegevuse osakonna peaekspert Pille Pikker (735 0215, pille.pikker@hm.ee) ja õigusosakonna õigusnõunikud Tiina Silem (735 4066, tiina.silem@hm.ee) ja Sander Pelisaar (735 0261, sander.pelisaar@hm.ee).

2. Eelnõu sisu ja võrdlev analüüs

Eelnõu §-s 1 sätestatakse, kellele Eesti Vabariigi teaduspreemiad (edaspidi *preemia*) määratakse. Preemiad määratakse Eesti akadeemilistele töötajatele, teadlastele ja teaduskollektiividele silmapaistvate teadus- ja arendustöö tulemuste eest. Kuigi teaduspreemia määratlus hõlmab arendustööle suunatud aspekte, kehtib sarnaselt varasemaga põhimõte, et teadussaavutused on kõigi teaduspreemiate liikide määramisel primaarsed. Võrreldes varasema versiooniga on asendatud „teadustöötaja“ selguse huvides mõistega „akadeemiline töötaja ja teadlane“. Mõisted ühtlustatakse seoses kõrgharidusseaduse jõustumisega.

Eelnõu §-s 2 sätestatakse preemiate suurus ja liigid. Lõike 1 kohaselt määratakse igal aastal üks 65 000 euro suurune elutööpreemia pikaajalise tulemusliku teadus- ja arendustöö eest. Preemia summat suurendatakse ning selle suurus ühtlustatakse teiste Eestis väljaantavate elutööpreemiatega (nt haridustöötaja elutööpreemia, Wiedemanni keeleauhind, kultuuri elutööpreemia). Kehtiva põhimääruse järgi tohtis igal aastal anda välja kuni kaks elutööpreemiat. Lõikes 1 tehtud muudatus sätestab, et elutööpreemiaid antakse välja igal aastal senise kahe asemel üks. Preemiate vähendamine on seotud riigieelarve keerulise seisuga ning selleks, et elutööpreemia summa suurendamisega ei tekiks eelarvesse lisakulu, vähendataksegi preemiate arvu ühele. Lõike 2 kohaselt antakse igal aastal välja 20 000 euro suurused preemiad, et tõsta esile eelmise nelja aasta jooksul valminud ja avaldatud parimaid teadustöid. Preemiate määramisel võetakse kasutusele rahvusvaheliselt tunnustatud Frascati käsiraamatu teadusvaldkondade loetelu. Varasema 8 teadus- ja arendustegevuse valdkonna asemel on

preemiate andmisel aluseks 6 teadus- ja arendustegevuse valdkonda. Igas valdkonnas on võimalik igal aastal anda välja vähemalt üks 20 000 euro suurune preemia, kuid preemiaid on aasta lõikes võimalik valdkondade vahel nõ liigutada, näiteks võib ühes valdkonnas ühel aastal välja anda kolm aastapreemiat ning teises valdkonnas jätta preemia sel aastal välja andmata. Arvestades asjaolu, et mõned Frascati valdkonnad on väga laia fookusega (nt. loodusteadused), on võimalik välja anda kuni kaheksa aastapreemiat. Väljaantavate aastapreemiate arvu üle otsustab teaduspreemiate komisjon kaalutlusõiguse alusel. Aastapreemiate väljaandmise aluseks on eelneva nelja kalendriaasta jooksul valminud ja avaldatud parimad teadustööd. Lõike 3 kohaselt võib igal aastal välja anda ühe 50 000 euro suuruse preemia väljapaistva teadusliku avastuse eest.

Eelnõu § 2 lõikes 4 on täpsustatud tingimust, et väljapaistva teadusliku avastuse eest võib preemiat määrata olenemata sellest, kas autorit (autoreid) on sama töö või muude tööde eest varem autasustatud Eesti teaduspreemia(te), elutööpreemia või rahvusvaheliste preemiate või autasudega. Sõnastust ei ole muudetud võrreldes kehtiva põhimäärusega.

Eelnõu §-s 3 on sätestatud kes, kuidas ja millal esitab ettepanekud preemia määramiseks.

Eelnõu § 3 lõikes 1 on tehtud kaks täpsustavat muudatust. Esiteks muudetakse konkursi väljakuulutamise tähtaega. Konkursi väljakuulutamise tähtaeg nihutatakse ettepoole 1. oktoobriks senise 1. novembri asemel. Konkursi väljakuulutamise tähtaja varasemaks toomine annab kandidaatide esitajatele rohkem aega ettepanekute tegemiseks.

Teine täiendus täpsustab, milline informatsioon tuleb esitada koos konkursi kuulutusega. Määrusesse lisatakse täpsustus, et konkursi väljakuulutamise juures peab olema info ka esitatavate dokumentide loetelu ja nende saatmise korra ja tingimuste kohta.

Eelnõu § 3 lõikes 2 on fikseeritud, kes võivad riigi teaduspreemiate komisjonile ettepanekuid esitada. Kehtiv põhimäärus sätestab, et ettepanekuid preemia määramiseks võivad riigi teaduspreemiate komisjonile esitada ülikoolide ning positiivselt evalveeritud teadus- ja arendusasutuste teadusnõukogud ja Eesti Teaduste Akadeemia akadeemikud, Eesti Tööstus- ja Kaubandus- Tööstuskoda ja Teenusmajanduse Koda. Kehtiva määrusega võrreldes ei ole antud lõikes muudatusi tehtud.

Eelnõu § 3 lõikes 3 sätestatakse uus tähtaeg ettepanekute esitamiseks. Seni sai komisjonile preemiate määramise ettepanekuid teha 15. detsembrini. Uues põhimääruses tuuakse tähtaeg ettepoole 10. detsembriks. Tähtaegade nihutamine varasemaks võimaldab anda teadus- ja arendusasutustel, akadeemikutel ja teistel osapooltel mõistliku pikkusega aja preemia ettepanekute koostamiseks ning komisjonile rohkem aega ettepanekute sisuliseks analüüsiks ja vajadusel välisekspertide kaasamiseks. Selline muudatus võimaldab olla kindel, et komisjon suudab läbi viia ettepanekute esialgse analüüsi ja määratleda, kas ettepanekud on nõuetekohased hiljemalt 10. jaanuariks.

Eelnõu § 3 lõikes 4 täpsustatakse, et preemiale esitatud teaduskollektiivi puhul peab iga kollektiivi liikme isiklik teaduslik panus olema täpselt formuleeritud. See põhimõte on kehtestatud ka kehtivas põhimääruses. Kollektiivi liikmete isikliku panuse täpne formuleerimine aitab hiljem kaasa preemiasumma õiglasemale jagamisele juhul, kui kollektiiv osutub preemia vääriliseks.

Eelnõu § 3 lõikes 5 täpsustatakse aastapreemiale esitatavate teadustööde piiranguid ühise autorsuse puhul. Silmas on peetud kaasautorsust autoriõiguse seaduse § 30 lõike 2 mõttes. Tegemist on nende juhtudega, kus teadustöö osadel on igaühel iseseisev tähendus. Näiteks juhul, kui aastapreemia on saanud tööde tsükkel, ei ole lubatud kaasautorite poolt järgmistel aastatel tsükli ühtegi osa aastapreemiale esitatavate tsüklite osana kasutada. Sageli esitatakse

ettepanekuid preemia määramiseks tööde tsüklitele, milles sisalduvad üksikud artiklid on varem aastapreemia saanud tööde tsüklite komponendid. Ei ole mõistlik anda aastapreemia välja kaks korda sama töö eest.

Eelnõu § 3 lõige 6 sätestab sarnaselt kehtivale põhimäärusele, et aastapreemiale võib varasemalt aastapreemiaga autasustatud akadeemilisi töötajaid, teadlasi ja teaduskollektiive taas esitada uue teadustöö eest kümne aasta möödudes preemia määramisest.

Eelnõu §-s 4 sätestatakse komisjonile esitatavad nõuded.

Eelnõu § 4 lõikes 1 sätestatakse, et konkursi läbiviimist korraldab ning preemiate määramiseks esitatud ettepanekuid arutab ja teadustöid hindab riigi teaduspreemiate komisjon. Kehtiva regulatsiooni sõnastust täiendatakse ja tuuakse eraldi välja, et konkursi läbiviimist korraldab komisjon.

Eelnõu § 4 lõige 2 sätestatakse samaselt kehtiva põhimäärusega, mille kohaselt komisjoni koosseisu kinnitab Vabariigi Valitsus haridus- ja teadusministri ettepanekul kuni 6 aastaks. Komisjon koosneb vähemalt 12 teadus- ja arendustegevuse erinevate valdkondade tunnustatud teadlasest, sh akadeemikutest. Komisjoni esimees on ametikoha järgi Eesti Teaduste Akadeemia president. Komisjoni hääleõiguseta sekretäri nimetab komisjoni esimees. Komisjoni töö eest vastutab valdkonna eest vastutav minister.

Eelnõu § 4 lõikes 3 sätestatakse, et komisjon avalikustab preemiate määramiseks nõuetekohaselt esitatud ettepanekud 20. jaanuariks. Sama tähtaeg on ka kehtivas põhimääruses.

Eelnõu § 4 lõikes 4 sätestatakse komisjoni õigused, mis on suures osas samad võrreldes kehtiva määrusega. Komisjonil on õigus avalikkusele tutvustada teaduspreemiatele esitatud kandidaate ja nende tegevust. Üha enam on oluline tugineda teadustulemustele ning vastavalt nendele võtta vastu ühiskonda puudutavaid otsuseid. Teaduskommunikatsioonil on üha suurem roll meie igapäevaelus.

Teaduspreemia määramise ettepanekute hindamiseks on võimalik kasutada eksperte ning ettevõtlusorganisatsioonide esindajaid. Välisekspertide kaasamine on paljudel juhtudel ainus võimalus adekvaatselt hinnata, kas tegemist on paradigmaatilise avastusega ja/või kas see on muutnud vastava valdkonna maailmapilti. Samuti võib osutuda vajalikuks ettevõtlusorganisatsioonidest ekspertide kaasamine. Samas on komisjonile laekunud ettepanekuid selle kategooria preemia andmiseks töödele, mis ilmselgelt ei vasta nõutud kriteeriumitele. Sellisel juhul piisab otsustamiseks komisjoni liikmete kompetentsist ning välisekspertide kaasamine võib anda pigem negatiivse signaali Eesti teaduse kohta.

Paragrahv 4 lõike 4 punktis 3 sätestatakse erand paragrahvi 2 lõikele 2 olukorraks, kui mõnes valdkonnas ei ole aastapreemiaks sobival tasemel teadustöid. Sellisel juhul väheneb aastapreemiate koguarv, mitte ei anta populaarsemates valdkondades rohkem kui kaht preemiat.

Paragrahv 4 lõike 4 punktis 4 antakse erandjuhul komisjonile võimalus muuta aastapreemia määramise ettepaneku valdkondlikku kuuluvust. Üha enam on teadusvaldkonnad interdistsiplinaarsed ning seetõttu võib osutuda vajalikuks kvalifitseerida esitatud töö teises valdkonnas.

Uue sättena on lisatud § 4 lõike 4 punkt 5, mille kohaselt on komisjonil kaalutusõigus pikendada teaduspreemiate määramisel arvesse minevat perioodi nendele taotlejatele, kes on viimase nelja kalendriaasta jooksul viibinud rasedus- ja sünnituspuhkusel, lapsendaja puhkusel või lapsehoolduspuhkusel. Nimetatud juhtudel võib komisjon arvestada pikemat ajaperioodi kui neli aastat. Täpse arvestusse minevate aastate arvu otsustab komisjon vastavalt tegelikult teadustööst eemalviibitud aastate arvule. Käesoleva muudatuse on tinginud asjaolu, et Eesti

teadlaskond on noorenemas ja üha rohkem on teadusesse tulnud naisteadlasi, kes teadustöö kõrvalt on loonud endale pere ja on seetõttu olnud mõne(d) aasta(d) aktiivsest teadustööst eemal. Lapsendaja puhkuse või lapsehoolduspuhkuse tõttu saab pikendada ka meesteadlaste osas toetuse määramisel arvesse minevat perioodi.

Eelnõu § 5 sätestatakse teaduspreemiate komisjoni töökord.

Eelnõu § 5 lõikes 1 täpsustatakse, et otsuse preemiate hindamise osas võtab komisjon vastu lihthäälteenamusega salajasel hääletusel. Üldreeglina on komisjon otsustusvõimeline, kui komisjoni istungist võtab osa kaks kolmandikku komisjoni liikmetest. Istungit võib läbi viia mistahes vormis, sealhulgas veebipõhise koosolekuna.

Eelnõu § 5 lõike 2 kohaselt, kui teaduspreemia kandidaatidest ükski ei saa lihthäälteenamust, korraldatakse enim poolthääli saanud kandidaatide vahel teine hääletusvoor. Kui ka teises hääletusvoorus ei õnnestu komisjonil otsust vastu võtta, otsustab komisjoni esimees või tema äraolekul teda vastavalt § 5 lõikele 5 asendav komisjoni liige, kas korraldada veel üks hääletusvoor, eelistada kindlat kandidaati, heita liisku või teha valdkonna eest vastutavale ministrile ettepanek jagada teaduspreemia mitme kandidaadi vahel. Kui teaduspreemia kandidaadiks osutub teaduskollektiiv, tehakse ministrile ettepanek teaduspreemia jagamise kohta kollektiivi liikmete vahel vastavalt nende teaduslikule panusele.

Eelnõu § 5 lõikes 3 täpsustatakse kehtiva põhimääruse sõnastust, kuidas komisjoniliikmed töös osalevad, kui nad ise on esitanud preemia kandidaadiks või teinud 6 aasta jooksul koostööd elutööpreemia kandidaadiga või olnud aastapreemiale esitanud tööde tsükli mingi osa kaasautoriks. Järjest enam publitseeritakse interdistsiplinaarseid paljude kaasautoritega töid, kus igal autoril on väike ja kindel, kuid mitte määrav roll. Taolise kaasautorluse puhul ei ole mõistlik komisjoni liikmeid arutelust välja jätta. Küll aga on loogiline, et ka sellise kaasautorluse puhul võib alati tekkida kahtlus erapooletuses siis, kui vastav töö kuulub preemiale esitatud tsükklisse.

Eelnõu § 5 lõikes 4 antakse komisjoni liikmele võimalus end teatud juhtudel preemia määramise arutelust või hääletamisest taandada. Komisjoni senine praktika ja hea tava on olnud, et kõigil juhtudel, kui kaasautorlus või muud sidemed (nt pere- või tööalased sidemed) komisjoni liikme ja preemiakandidaatide vahel võivad anda tunnistust erapoolikusest, siis esitavad komisjoni liikmed enesetaanduse palve kas arutelust või hääletusest.

Eelnõu §-i 5 lisatakse lõige 5, mille kohaselt kui komisjoni liige ei osale ettenähtud põhjustel (lähtuvalt sama paragrahvi lõigetest 2-4) teadustööde hindamisel, arvestatakse lihthäälteenamust vastavalt hääletamiskõlblike komisjoni liikmete arvule ning ei kohaldata kahe kolmandiku liikmete osavõtu nõuet, et komisjon oleks otsustusvõimeline. Sellega sätestatakse erand § 5 lõikest 1. Kuna tegemist on suhteliselt väikese arvu komisjoniliikmetega ja suhteliselt suure arvu kandidaatidega, on oluline ette näha võimalikke nn patisituatsioone. Seetõttu lisatakse määruksesse võimalus teadustöö hindamise otsustamisel kasutada lihthäälteenamust vastavalt hääletamiskõlblike komisjoniliikmete arvule. Selline vajadus on tekkinud eelmiste aastate praktikast.

Eelnõu § 5 lõikes 6 säilitatakse põhimääruse senine sõnastus, millega sätestatakse, et komisjoni tegevusega seotud kulud katab Haridus- ja Teadusministeerium eelarves Eesti Teaduste Akadeemiale selleks ettenähtud vahenditest. Komisjoni teenindamise tagab Eesti Teaduste Akadeemia.

Eelnõu §-s 6 sätestatakse, kuidas preemiad määratakse ja millal üle antakse. Samaselt kehtiva põhimäärusega määrab preemiad Vabariigi Valitsus haridus- ja teadusministri esildisel komisjoni ettepanekute alusel. Preemiate üleandmine on kehtivas määrukses sõnastatud nii, et

preemiad antakse preemia saajatele üle Eesti Vabariigi aastapäeva tähistamise raames. Kui osa vabariigi aastapäeva üritusi toimub erinevates linnades, ei pruugi olla võimalik preemiad üle anda täpselt Eesti Vabariigi aastapäeval. Seda on mitmel korral tehtud eelneval päeval. Küll on aga põhimääruse mõtte selles, et preemia antakse üle Eesti Vabariigi aastapäevaga otseselt seondult.

Eelnõu §-ga 7 tunnistatakse hetkel kehtiv riigi teaduspreemiate põhimäärus kehtetuks.

3. Eelnõu terminoloogia

Eelnõuga ei võeta kasutusele uusi termineid.

4. Eelnõu vastavus Euroopa Liidu õigusele

Eelnõu ei ole puutumuses Euroopa Liidu õigusaktidega.

5. Eelnõu mõjud

Põhimääruse muudatus kaasajastab riigi teaduspreemiate määramise korda. Sellega kaasneb positiivne mõju Eesti akadeemilistele töötajatele, teadlastele ja teaduskollektiividele, kuivõrd riigi teaduspreemiad silmapaistvate teadus- ja arendustöö tulemuste eest suurenevad. Täiendavad rahalised vahendid tulevad Haridus- ja Teadusministeeriumi kaudu riigieelarvest.

6. Määruse jõustumine

Määrus jõustub üldises korras.

7. Eelnõu kooskõlastamine

Eelnõu esitatakse kooskõlastamiseks ministeeriumitele ja Riigikantseleile ning arvamuse avaldamiseks positiivselt evalveeritud teadus- ja arendusasutustele, Eesti Tööandjate Keskliidule, Eesti Kaubandus-Tööstuskojale, Teenusmajanduse Kojale ning Eesti Teaduste Akadeemiale ja Eesti Noorte Teaduste Akadeemiale.

Katrin Kiisler
teadus- ja arendustegevuse poliitika osakonna juhataja